

Varga Norbert⁵

Demokrácia-mémkomplex politikai filozófiai és politikatörténeti perspektívából egy paradigmaváltás hajnalán

Az emberiség egy eddig soha nem tapasztalt politikai, gazdasági, etikai és spirituális kihívással néz szembe, miközben történelmét a paradigmák és paradigmaváltások kronológiájaként is értelmezhetjük. A tanulmány a demokrácia mém-komplex politikai filozófiai és politikatörténeti szemüvegen keresztül történő vizsgálatát, egyben deszakralizációját végezte el egy paradigmaváltás hajnalán. Tanulmányunk feltárta a számtalan demokrácia koncepció, tipológia és modell „legkisebb közös többszörösét”, azt a minőséget, amelyet mindegyik modernkori megközelítési mód a demokrácia szükséges princípiumának tart.

Kulcsszavak: demokrácia, mém, politikai filozófia, népszuverenitás, paradigmaváltás

JEL-kód:

The Democracy-Meme Complex from the Perspectives of Political Philosophy and Political History at the Dawn of a Paradigm Shift

Humanity faces political, economic, ethical, and spiritual challenges unlike any it has ever experienced, while its history can also be interpreted as a chronology of paradigms and paradigm shifts. This study examines the democracy meme complex through the lens of political philosophy and political history, while simultaneously undertaking its desacralization at the dawn of a paradigm shift. Our study has uncovered the “lowest common multiple” of the countless concepts, typologies, and models of democracy—that quality which every modern approach considers a necessary principle of democracy.

Keywords: democracy, meme, political philosophy, popular sovereignty, paradigm shift

JEL-code:

<https://doi.org/10.32976/stratfuz.2026.24>

Bevezetés

„In medias res” ajánlotta Horatius (1989, p. 328) „Ars poetica” című művében, amely jelen tanulmány esetében annyit biztosan jelent, hogy a szerző egy teljes értekezést (Varga, 2024) szentelt a lehetséges jövő(k) vizsgálatának, amelynek központjában azon állítás áll, hogy az emberiség egy eddig soha nem tapasztalt politikai, gazdasági, etikai és spirituális kihívással néz szembe. Varga (2024) az emberiség történelmét permanens technológiai és szellemi fejlődésként írja le és a folyamat ömegáját abban látja, amikor az ember elveszíti ezt a képességét. A szerző axiómaként fogadja el, hogy a technológiai fejlődés fő motorja és célja az emberi életminőség javítása, amelyet Harari (2018, p. 445) „Gilgames-projektnek” nevez; a transzhumanizmus és a poszthumanizmus éráját pedig a “Frankenstein mítosszal” (Harari, 2018, p. 443) prognosztizálja. Kaku (2006, p. 47) az emberi civilizáció sajátosságaként ragadja meg, hogy tudása és energiája exponenciálisan növekszik, amelyet azzal is szemléltet, hogy a II. világháború óta tudományos ismereteink 10-20 évente megduplázódnak. Az emberiség történelmét a paradigmák és paradigmaváltások kronológiájaként is értelmezhetjük. A technológiai és társadalmi korszak- és paradigmaváltások azonban sokszor nem kéz a kézben járnak. A tanulmány terjedelme nem teszi lehetővé, hogy minden technológiai korszakváltást tüzetesen bemutassunk, azonban bátran érzékeltethetjük, hogy a technológiai korszakok egyre rövidebb periódust ölelnek fel, míg a politikai ideológiák, eszmék és struktúrák szférája a modern kor felé haladva egyre jelentősebb késéssel reagál ezekre a kihívásokra.

⁵ egyetemi docens, Soproni Egyetem, Benedek Elek Pedagógiai Kar, varga.norbert@uni-sopron.hu

A mi jelenünk a negyedik ipari forradalom, amelynek egyik teoretikusában a Világgazdasági Fórum prominensét, Schwab-ot (2016) tisztelhetjük. Schwab a test helyett az intelligencia szerepét hangsúlyozza, sőt azt a jövőt, amelyben az emberi intelligencia területét átveszi a mesterséges intelligencia. Schwab (2016), Kuosmanen és Villman (2021) és Csepeli (2020) szerint itt már elmosódik a határ a fizikai, a biológiai és a digitális-virtuális valóság között, ahol a dolgok internete (IOT), a kiber fizikai rendszerek és a mesterséges intelligencia lesz a meghatározó. A geopolitika területén alkotó Prakash (2020, p. 60) a szédületes tempójú változást a következő általunk kiragadott példákkal szemlélteti: India esetében az emberek „kiberikreinek” (Cyber Twin), azaz olyan digitális avatárok létrehozásának kísérletéről beszél, amelyek a természetes személy halála után is élni fognak és teljes személyiséggel rendelkeznek. Japánból egy Macuda Micsihito nevű AI-ról számol be, amely Tokió Tama nevű városrészében a polgármester választáson a harmadik helyen végzett, Románia pedig bemutatta az ország imázsáért felelős ROMBOT nevű AI nagykövetet, amely a világ egyik első virtuális nagykövetének tekinthető. Prakash (2020, p. 143) Jack Ma prognózisát is tolmácsolja, amely a következő világháborút az AI számlájára írja, hiszen minden ipari forradalom világháborúba torkollott, aminek - paradox módon - az emberek végső soron hasznélvezői lettek.

Az emberi együttműködéshez minden történelmi korban szükség volt fikcióra, egy kohéziós anyagra, amelyet Harari (2018) és Wilson (2004) mítosznak, míg Hankiss (2018) nooszférának nevez. Ez az emberiség közös tudása, amelynek tartalma a paradigmaváltások idején jelentősen módosul. Dawkins (1986) „Az önző gén” című könyvének megírásakor alkotta meg a „mém” kifejezést, azaz a kulturális evolúció új replikátorát. A kulturális evolúció replikátorai a mítoszok, a nooszféra komponensei, információi. Ezek a kulturális replikátorok determinálják és/vagy kreálják a politikai cselekvések, szerkezetek és együttműködések módját, és ezen politikai tartalmú mémek (pl.: „a többség dönt”, „a választójog egyenlősége”) kumulálódnak egy politikai mém-komplexszé, amelyet demokráciának nevezünk. Harari (2018) szerint jelen korunkban az Istenné vált ember számára egy új agenda szükséges, Hankiss (2018, p. 1581) számára a „modernitás buboréka” mint civilizációs magyarázó elv, mint paradigma, elpattanó állapotban van, amelyet ő különösen rémisztőnek tartott. Mivel jelenleg is egy paradigmaváltás hajnalán élünk, a jelen tanulmány szerzője tudományos kérdésnek tartja a demokrácia mém-komplex politikai filozófiai és politikatörténeti szemüvegen keresztül történő vizsgálatát.

A tanulmány során a hermeneutikára, a fenomenológiára, az episztemológiára és a historikus (genetikus) kritikai módszerre egyaránt támaszkodtunk, amelynek meglévő előnyeire Beyme (1992) mutat rá. Alkalmazásra került továbbá a Lowndes (2002) és Beyme által egyaránt ajánlott institucionalista metodológia, valamint az interpretatív (Bevir & Rhodes, 2002) és komparativista módszer (Hopkin, 2002; Beyme, 1992). A módszer szükségyszerűen erősíti fel és egészíti ki egymást, lehetővé téve a téma tudományos kibontását.

A demokrácia-mémkomplex politikai filozófiai és politikatörténeti útja

Ízlelgessük ezt az új kifejezést: demokrácia-mémkomplex.

Nem tagadjuk, hogy amikor a memetika, a mémekről szóló tudomány egzakt megközelítési módja alapján ragadjuk meg a demokráciát és mémként hivatkozunk erre a politikai szerkezeti formára, akkor ugyanabban az episztemológiai pillanatban Weber (2020) értelmében deszakralizálni is szeretnénk fogalmunkat, hogy eljussunk a neutrális tudomány érzelemmentes hangvételéhez. A Nyugat (a demokratikus Európa, Nagy Britannia, Kanada és az Egyesült Államok) ugyanis az elmúlt évszázadokban a demokráciát szakrális jegyekkel ruházta fel és érinthetetlen „szent tehenet” kreált belőle. Ennek politológiai, eszmetörténeti menybemenetele Fukuyama (1992) „The End of History and the Last Man/A történelem vége és az utolsó ember” címen megjelent neohegelianus művében teljességedt ki, amelyben a nyugati típusú liberális demokrácia (és a szabadpiaci kapitalizmus) az emberi kormányzás végső formájaként és a legmagasabb szintű ideológiaként jelenik meg. Vagyis elérkezhet az emberiség az eszményi status quo állapotához, lehetséges adódhat a Földkerekség minden politikai jellegű problémájának kezelésére, csak be kell

vezetni a liberális demokráciát és onnantól kezdve a politikai megváltóra, azaz a liberális demokráciára és aktoraira bízhatjuk az emberiség ki- és beteljesedését. Igaz, Nietzsche (1908) „az utolsó ember” tételének parafrázisa már jelzésértékkel bírt az emberi ösztönvilág és morális tartalom tekintetében. Ez a prófécia azonban beteljesületlen maradt, a tézis revideált antitézisszerű magyarázatát, azaz a folyamatok végtelenbe kacsintó extenzióját saját maga az alkotó, Fukuyama (2012, 2018) ismerte be, amellyel saját tudományos reputációját újra az egekbe emelte. Fukuyama eredeti tétele eleve nem maradt visszhang nélkül, többen több oldalról bírálták élesen: civilizációs szempontból Huntington (1996), a dekonstrukció filozófiai megközelítésből Derrida (1993), közgazdasági, és dependencia-koncepcióból Wallerstein (1995), míg konzervatív nézőpontból Scruton (1994, 2002). Fukuyama teleologikus történelemszemlélete jól illeszkedik a keresztény történeti paradigmához, amelyben Augustinus óta a bibliai alapú lineáris történetlátás megkérdőjelezhetetlen, mutat rá Varga (2013). Hegel (1972), a teleologikus gondolkodó parafrázisával a tézist felfoghatjuk a Paradicsomnak, az antitézist a kereszthalálnak, a szintézist a parúziának, ebben az esetben a liberális demokrácia beköszöntésének. A történelem- és társadalomtudományban azonban a lineáris megközelítés nem számít önmagától értetődőnek, gondoljunk csak Pareto (2024) és Spengler (2021) ciklikus teóriájára, de még Toynbee (1994) vegyes modellje is csábít arra, hogy a történelemet örök és ciklikusan ismétlődő paradigmaként ragadjuk meg. Különösen érdekes Gray (2000, 2008) Fukuyama bírálata, mely szerint a történelem nem progresszív, nem teleologikus, nem lineáris fejlődés, hanem ciklikus és kaotikus. Gray jelezte a geopolitikai akadályokat is, hiszen a demokrácia nem, vagy csak korlátozottan exportálható a Nyugaton kívülre, tehát egyáltalán nem univerzális.

Jelen tanulmánynak nem célja a demokrácia fogalmának szemiotikai, funkcionalista-strukturalista, komparatív szempontú komplex elemzése, de azt szükséges tisztáznunk, hogy mit is értünk demokrácia alatt. Komplementer, relációs és kanalizációs fogalomként aposztrofáljuk a demokrácia által jelzett politikai szerkezet, teória kereteit, tartalmát. A megközelítési mód alapján egy tripartit fogalmi rendszer részeként jelenítjük meg a demokráciát, amely mint princípium kongruál a szabadság és a politikai egyenlőség fogalmával. Sőt, konformatív jelleggel hangsúlyozzuk, hogy a demokrácia csak a két másik minőséggel együtt teljesezhet ki, amennyiben elszeparáljuk az említett két másik minőségtől, azonnal degradálja szubsztanciáját. A félreértések elkerülése miatt az egyenlőség politikai princípiuma nem hordoz gazdasági attribútumot, csak politikait. A demokrácia episztemológiájának reprezentációja egy egyenlő oldalú háromszögben ragadható meg Bihari és Pokol (2008) elképzelése szerint, amelynek egyik csúcsa a demokrácia, a másik a szabadság, a harmadik pedig a politikai egyenlőség.

Tanulmányunk ezen pontján a demokrácia - (politikai)egyenlőség - szabadság triumvirátusa egy újabb politikai princípiumot, a békét is megjeleníti. Ezt a konnektivitást könnyen alátámaszthatjuk, ha visszatekintünk egy pillanatra Fukuyama (1992) liberális demokráciát szakrális magaságba emelő művéhez, amely a hidegháború végének hurraóptimizmusa által inspirálva, a béke egyetlen garanciájaként láttatja a liberális demokráciákat. Tegyük magasra a mércét és koncentráljunk arra is, hogy a demokrácia arisztotelészi értelemben megragadott aktusa és potenciálja képes-e a béke előmozdításának politikai eszköze lenni. A demokrácia immanenciájából ugyanis levezethető az az axióma-káprázat és egyben nagyratörő vágy, hogy a béke elérésének egyetlen politikai eszközeként mutakozzon.

Lényeges figyelemmel kísérnünk, hogy a demokrácia denotációja és konnotációja az emberiség történelmében nem konstans, hanem progresszív. A kiindulópontunk az ókori görög világ empirikus kutatója, Arisztotelész (1994), aki Politika című művében többek között az államformák összehasonlító elemzését végezte el, hogy választ találjon - Platón kritizálva és meghaladva - az ideális, a jó földi állam kategóriájára. Arisztotelész hexaton jellegű taxonómiáját a politikai döntéshozók száma és szándéka (magánérdek, közérdek) alapján alkotta meg. Az első kategória alapján három különböző államformát rajzolt fel, az egyeduralkodó formájú királyságot, a legjobbak vezette arisztokráciát és a nép kezében lévő (vagyonbecslésre támaszkodó) politeiát, amelyeket a második értékelési kategória alapján, tehát a döntéshozók nemes, a közösséget előnyben részesítő szándéka alapján a jó jelzővel látott el. Abban az esetben, ha a döntéshozók

szándéka torzzá válik, azaz saját haszonlesésük a vezérlő motívum, akkor a negatív tendenciák alapján a jó királyság ellentétpárja a türannisz, élén a türannosszal (zsarnok), a jó arisztokrácia konverziója az oligarchia, élén az oligarchákkal, míg a politeia elkorcsosult formája a demokrácia, amikor a vagyontalan szabadok zabolátlan, önpusztító és irreális hatalomgyakorlása valósul meg. Jól láthatjuk, hogy Arisztotelész számára az egyik leginkább kerülendő uralmi forma a demokrácia volt. Több, mint két évezrednek kellett eltelnie ahhoz, hogy a demokrácia reputációja 180 fokok fordulatot vegyen. Benedictus de Spinoza (1632-1677) a „Teológiai-politikai tanulmány” (Spinoza, 2002) és a „Politikai Tanulmány” (Spinoza, 1979) című etikai alapokra épített értekezéseiben a demokráciát pozitív kontextusba helyezi és determinisztikusan összekapcsolja a (filozófiai) szabadság és a béke attribútumaival. Mindezek pontos értelmezésénél figyelembe kell vennünk, hogy Spinoza antropológiájában az ember természetes jogának kereteit a ráció helyett a vágy és a hatalom határozza meg. A ráció ennek a természetes, de roppant anarchisztikus és instabil állapotnak a felszámolására szolgál a társadalom létrehozásával, vagyis az emberek összesege által birtokolt hatalmi struktúrával. Ennek az új politikai konstrukciónak, azaz a társadalomnak, politikai közösségnek a jogát nevezi demokráciának. Spinoza a demokráciát az őseredeti természetes szabadság és a béke hordozójaként látta.

Miután Spinoza kiszabadította a demokrácia értelmezési lehetőségét az arisztotelészi negatív értékelési mezőből, valamint kölcsönösen egymásra talált a republikanizmus eszméjével és évszázadokon keresztül megmerítkezett a protestantizmus, illetve a neo-protestantizmus keresztelődmedencéjében, nem mellesleg találkozott a liberalizmus ideológiájával, a Nyugat egyszer csak arra ébredt, hogy el- és befogadta ezt a politikai szerkezeti formát és ideát.

A feudalizmus évszázadokig uralkodó paradigmája a kapitalizmus szellemének megjelenésével repedezni kezdett. A folyamat kezdetét a politikai filozófia szemszögéből akár Morus (2011) Utópia című művének 1516-os megjelenéséhez is köthetjük. A polgári forradalmak tovább erodálták a feudális politikai-társadalmi struktúrát. Később az amerikai függetlenségi háború és a republikánus eszmeiségű amerikai alkotmány megágyazott a demokratikus progressziónak, amelyet korszakformáló levelezéseiben (Notes on the state Virginia) Thomas Jefferson (1832) képviselt markánsan.

A tanulmánynak nem célja, hogy komplex demokráciatörténeti analízist adjon, azonban fontos rámutatnunk arra, hogy a demokrácia értelmezési kerete és tartalma permanens progresszió és diszkusszió, amelynek eredményeként a 20. század fordulójára egyre inkább preferált uralmi formává vált a Nyugat számára. Mindez nem jelentette azt, hogy a 19. század folyamán megszülető új izmusok (liberalizmus, konzervativizmusok, szocializmus-kommunizmus, nacionalizmus) validációján ugyanolyan eredménnyel ment volna keresztül a demokrácia(-mém). Az I. világháború kataklizmája után a liberális demokráciával legmarkánsabban konkuráló eszmék az autoriter, totalitáriánus koncepciót megfogalmazó gondolkodók részéről érkeztek. A szocialista/kommunista koncepciók cinikus módon csak a demokratikus-szocializmus oximoronjáiáig jutottak el.

A II. világháború lezárását követő bipoláris világban kétségtelen, hogy az USA által determinált Nyugat számára egyre erőteljesebben a demokrácia koncepciójának liberális megközelítési formája vált dominánssá. Olyannyira, hogy szinte axiómává, ezáltal megkérdőjelezhetetlenné válik, mint egy olyan politikai szerkezeti forma, amelyen kívül minden mást mellőzni szükséges. Sőt, egy civilizatorikus misszió alanya és tárgya lesz, ahogy láthattuk Fukuyama esetében is.

Ezen a ponton egy pillanatra meg kell állnunk és bátorságot kell merítenünk, nehogy megijedjünk vizsgálódásunk tárgyától (és szubjektív erőterétől), a demokráciától.

A tanulmány szerzője semmilyen formában nem kívánja azt állítani, hogy a történelmünk folyamán megismert számtalan politikai szerkezeti forma valamivel is jobb lett volna a béke állapotának fenntartása szempontjából, mint a demokrácia, de azt sem, hogy rosszabb, tehát ebben az értelemben nem végez komparatív elemzést. A tanulmány nem konkuráltatja és nem kompetitív módon vizsgálja a demokráciát. A demokráciát érintő kritikai megnyilvánulások nem egy másik politikai szerkezeti forma felmagasztalásának szolgálatába szegődnek, hanem abból indulnak ki, hogy a demokrácia beteljesítette-e vagy beteljesítheti-e azt a civilizációs célját, hogy közelebb

vigye az emberiséget a permanens béke vágyott státuszához, netán el is érje azt. Meg kell vizsgálnunk, hogy teleologikus aspektusból szükséges-e korrigálni a demokráciát (versus „in statu nascendi”), azaz egy paradigmaváltás pillanatában szükséges-e meghaladnunk ezt az ősi, de mindeztáig progresszív és diszkurzív politikai kategóriát.

A demokrácia-mémkomplex heterogén perspektívája

Mielőtt a felvetett kérdésekre konzisztens válaszokat keresnénk, a demokrácia, mint politikai szerkezeti forma diverzitását is be kell mutatnunk. A demokrácia kereteinek koherens konstruálása és relációs kategóriaként történő értelmezése szélesre nyitja az episztemológiai keretet, elég csak arra gondolnunk, hogy a liberális értelmezés mellett az illiberális megközelítésnek is helyet kell adnunk. Különösen érdemes fókuszálnunk erre egy Kárpát-medencében íródott tanulmányban, hiszen ugyanebben a geopolitikai térben proklamálta Orbán Viktor (2014) miniszterelnökként az illiberális (demokrácia) kánonját. A romániai Tusnádfürdőn, a XXV. Bálványosi Nyári Szabadegyetem és Diáktáborban 2014. július 26-án nem csak egy országnak, hanem a teljes magyarságnak, sőt nemzetközi szövetségeseinek is üzent:

„Ki kellett mondanunk azt, hogy egy demokrácia nem szükségképpen liberális. Az, hogy valami nem liberális, még lehet demokrácia.”

Az illiberális demokrácia modell természetesen nem a 21. század terméke, többek között megtalálhatjuk a nemzetiszocializmus preferált gondolkodója, Carl Schmitt munkásságában, aki etatista politikai koncepciójában a demokrácia fogalmát elválasztja a liberalizmus ideológiájától. „Politikai teológia” (Schmitt, 1992), „A mai parlamentarizmus eszmétörténeti helyzete/The crisis of parliamentary democracy.” (Schmitt, 1988), valamint „A politika fogalma/ The Concept of the Political” (Schmitt, 1996) című műveiben a szuverenítésre alapozva a népakarat és a szabadelvűség antinomikus relációját hangsúlyozza. A népszuverenitás homogenitásából kiindulva dolgozza ki a demokrácia és a diktatúra konvergenciáját, ahol a „mi” és az „én” közötti határok teljesen elmosódnak, ahol a vezető és a vezetettek szimbiózisa megvalósul. Az illiberális demokrácia koncepciójának lényegét a barát-ellenség bináris értékelméletével adja meg, egyben militarizálja az illiberális demokrácia koncepciót, valamint depriválja a demokrácia béke-profilját, megteremtve annak antagonisztikus verzióját.

Körösi András (2020) Max Weberől inspirálva nevezte szerzőtársaival (Gyulai Attila, Illés Gábor) plebiszciter vezérdemokráciának a 2010 után kialakult magyar politikai rendszert, amely szintén nagyon távol áll a liberális demokrácia modelljétől. Weber (1992, 1996, 2020) a plebiszciter vezérdemokráciát a Bonaparte Napóleon hatalomgyakorlása által meghatározott ceszarizmus fogalmi keretéhez kapcsolta, és az olyan karizmatikus legitimitációjú autokráciákat és totalitárius jegyekkel rendelkező politikai rezsimeket sorolta ide, amelyekben a választójog vagy/és referendum intézménye megtalálható volt. Fontos kiemelni, hogy Weber (1992, 1996) modelljében a karizmatikus vezér (aki valamilyen unikális képességgel rendelkezik, valamint a jövő varázslója) és az uralom karizmatikus legitimitása szimbiózisban van. Ez egyrészt azt jelenti, hogy a karizma intézményesített és rutinizált formát ölt, másrészt, hogy a vezér karizmája a politikai választások megnyeréséből manifesztálódik, tehát legitimitációja a demokráciából fakad, így legális legitimitást is kap. Itt tehát sui generis akklamációról beszélünk (nem pontosan úgy, mint a karizma eredeti, teopolitikai értelmében), hanem formális, jogilag szabályozott választásról, ahol az állampolgárok egyenlő szavazati joga is érvényesül. Baehr (2008) azonban figyelmeztet, hogy szubsztanciális értelemben csak plebiszcitumról (népszavazásról) beszélünk, a hatalom mintázata azonban autoriter és voluntarista jellegű. A karizma egy reláció, amely a karizmatikus vezér és az őt karizmatikusnak elismerő tömeg között jön létre, ahol a karizma alapja a választási győzelem. Mommsen (1989) interpretációjában Weber a tömegdemokráciák idején a karizmát, mint politikai praktikumot ajánlotta válságidőkre.

Mindezen előzmények után már nem lepődünk meg azon, hogy Fareed Zakaria (1997, 2007) az illiberális demokrácia fogalmával a hidegháború utáni világ olyan politikai rendszereit jellemezte, ahol a demokráciának nem volt liberális előzménye. Kritikai élel rámutatott arra a politikatörténeti aspektusra, hogy az alkotmányos liberalizmus elvezetett a demokráciához, a demokrácia azonban nem szükségszerűen vezet alkotmányos liberalizmushoz. Nézőpontja szerint az illiberális államokban teljesültek a választói demokrácia feltételei, de hiányoztak a liberális jogállamiság intézményei és esszenciái: a fékek és ellensúlyok rendszere, azaz a hatalmi ágak szétválasztása, a független bírósági rendszer, a szabad sajtó szférája, az alapjogok védelme. Az illiberális rendszerek eljárásjogi szempontból demokratikusak, de az alapvető szabadságjogok deficitje penetrálja a társadalmat. Zakaria premisszája és konklúziója szerint a pusztán választási demokrácia önmagában nem garantál szabadságot, sőt a többségi felhatalmazással az autoriter tendenciák affirmálódnak. Zakaria számára az ideális politikai szisztéma a demokrácia (választási szisztéma) és a liberalizmus (jogállamiság) kohabitációja.

Az illiberális megközelítések azonban nem egysíkúak, hanem divergálnak, gondoljunk csak Zakaria értelmezését vitató és Schmitt elméletét agonisztikus pluralizmussá, vagy más megközelítésben agonisztikus demokráciává szelídítő Chantal Mouffe (1993, 2000, 2005) munkásságára, aki a politikát nem a racionális konszenzus, hanem a permanens konfliktusok tereként értelmezi. Az „agonisztikus pluralizmus” szerinte olyan demokrácia, amely nem felszámolja, hanem intézményesíti és civilizálja a konfliktust, így az ellenfelek nem ellenségek, hanem legitim ellenfelek, akik egy közös politikai keret alatt vitatkoznak. E felfogás a liberális és deliberatív demokráciaelméletek kritikája, amelyeket Mouffe túl racionalistának és depolitizálóknak tart, helyette egy sui generis plurális demokrácia modell mellett érvel.

A pluralizmus kategóriája azonban egy újabb vizsgálati ajtót nyit ki, ugyanis Mouffe koncepciója sok szempontból nem illeszkedik a pluralizmus liberális hagyományába. Könnyen beláthatjuk ezt, ha először megnézzük Isaiah Berlin (1990) munkásságát, aki számára a pluralizmus elsősorban politikai értékek (szabadság, egyenlőség, igazság, biztonság stb.) és erkölcsök sokszínűségét jelentette. Ez feltételezte a végső objektív mérce hiányát, így az inkommenzurabilitást, ezért a liberális demokráciát a jobb politikai rendszerek közé helyezte, mert az antitotalitarizmus oldalán áll, toleráns, képes az értékek közötti konfliktusok kezelésére és a (negatív) szabadságon alapuló rend megőrzésére.

Nézzük meg meg John Rawls (1971, 1999) komplex normatív modelljének esszenciáját is, aki az „ésszerű pluralizmus” és az „egalitárius liberalizmus” (Rawls, 1971, p. 180) feltárásával új teoretikus alapokra helyezte a demokrácia fogalmát, valamint az „átfedő konszenzus” (overlapping consensus) (Rawls, 1987, 1993) koncepciójával akarta elérni a plurális és liberális demokrácia stabilitását.

Harmadikként tekintsünk rá Robert Dahl (1971) túlzottan optimista empirikus-institucionalista modelljére. Dahl a demokráciákat poliarchiának nevezi, bemutatja a politikai hatalom többközpontúságát a versengő érdekcsoportok között, amely a liberális demokrácia stabilitásához vezet.

A tanulmány szerzője eddig a pontig leginkább a politikai filozófia és a politikai esztétörténet szemszögéből világította meg a demokrácia aktusát és potenciálját, rámutatva, hogy vizsgálati fogalmunk egyáltalán nem csak egyfajta uralmi, politikai szerkezeti formát takar. A demokrácia heterogén jellegét még tovább erősíthetjük, ha a strukturalista-funkcionalista megközelítést bevonva komparatív jellegű módszert alkalmazunk. Arend Lijphart (1984, 1999) modellje szolgáljon mindezek alátámasztására, aki a liberális demokrácián belül megkülönböztette a westminsteri/többségi és a konszenzusos/kontinentális demokrácia típust. Lijphart origója a választási rendszer volt, amely a két típust konstituálja. A westminsteri modell fundamentuma az egyszerű többségi (egyéni kerületi) választási rendszer, amelynek következtében koncentrált a végrehajtó hatalom, a hatalmi ágak fuzionálnak, az aszimmetrikus kétkamarás parlament szuverenitása megkérdőjelezhetetlen, így a közvetlen demokrácia elemei gyengék, a kormányzati rendszere unitárius és centralizált, a pártrendszere két párti, az alkotmánya pedig íratlan. A konszenzusos modell alapja az arányos választási rendszer, amelynek következtében

dekoncentrált a végrehajtó hatalom (koalíciós kormány), a hatalmi ágak rivalizálnak, a kétkamarás parlament szimmetrikus, léteznek a közvetlen demokrácia elemei, a kormányzati rendszere decentralizált és/vagy föderalista, a pártrendszere többdimenziós, az alkotmánya pedig írott. A stabilitás kategóriájára hivatkozva Lijphart (1984, 1999) a konszenzusos modellt ajánlotta a sok társadalmi törésvonallal rendelkező országoknak és az új demokráciák számára, míg Quade (1991) a többségi modell előnyeit hangsúlyozta az elszámoltathatóságra és a demokratikus versengés értékére hivatkozva, egyben felhívta a figyelmet az elituralom veszélyére.

Tanulmányunk ezen szakaszán végezzünk el egy jelentős kontrakciót és keressük meg a számtalan demokrácia koncepció, tipológia és modell „legkisebb közös többszörösét”, azt a minőséget, amelyet mindegyik modernkori megközelítési mód a demokrácia szükséges princípiumának tart, s amely nem más, mint a két lábra támaszkodó kompetitív elitváltás:

1. Népszuverenitás, azaz a politikai hatalom végső forrása a nép, így a politikai hatalomgyakorlás legitimációja a polgároktól származik, akik passzív és aktív választójoggal bírnak.
2. Szabad és rendszeres választások (politikusok, szervezetek, pártok), azaz a politikai hatalom erőszakmentesen legitimációval bír, amely egyben az elit cseréjét, leválthatóságát is jelenti.

Epilógus: A demokrácia-mémkomplex egy paradigmaváltás hajnalán

A demokrácia „legkisebb közös többszörösének” feltárása után talán még egy átlagos történelmi korszakban sem dőlhetnénk nyugodtan hátra kényelmes karosszékünkbe, de egy paradigmaváltás küszöbén biztosan vár ránk még egy aggasztó kérdéscsoport: a választások aktív és passzív szubjektuma, azaz az ember és politikai értelemben szenzitív és voluntarista csoportjai. Schumpeter (2003) már a második világhégés alatt megírta a demokrácia minimalista és realistán liberális koncepcióját, amelynek lényegét a versengő elitválasztásban találta meg, míg a népszuverenitás elvét szinte figyelmen kívül hagyta. Számára a demokrácia kulcs-attribútumai a kompetitív elemek, a procedurális normák és az elit. A választók kompetenciáját a politikai döntések birtokosai, a szervezett elit kiválasztására degradálta. Schumpeter ökonómiai jellegű modelljét Downs (1957) teljesítette ki, aki gazdasági-racionalista koncepcióként ragadta meg a demokráciát. Az elektori viselkedést politikai piacként látatva analógiát mutatott a politikai (választók, pártok, politikusok, kormányzat) szereplők és a gazdasági szereplők viselkedése között. A mozgatórugó a hasznosságmaximalás, amelynek folyamán a pártok termékeket kínálnak, míg a választók a fogyasztói szerepet töltik be és a megszerzett szavazatok jelentik a politikai profitot. Downs (1957, p. 7) meglátása szerint a pártok stratégiailag alkalmazkodnak a választók preferenciáihoz, míg a racionalis választó arra a pártra/politikusra szavaz, akitől a legnagyobb hasznot reméli, így a homo economicus szerep összeér a homo politicus szereppel. A homo sapiens Downs redukcionista modelljében egyébiránt utilitarista (azaz haszonorientált) és individualista. Downs (1957, p. 79, 207, 237) azt kritikusan feltárta, hogy a választó informáltsága deficites, tehát a politikai döntéshozatal során racionálisan tudatlan, ezért a jól informált „influenzerek” (Downs, 1957, 253) és az ideológiák segítik és heurisztikaként szolgálnak, leegyszerűsítik és felgyorsítják a politikai döntéseket. Sőt, a politika közgazdasági megközelítését tovább gondolva Buchanan (2009) a „public choice” iskola képviselőjeként a „Politics without romance” vezényszavával a politika aktorait nem a közjó önzetlen szereplőiként mutatja be, hanem önző, érdek-vezérelt opportunisták szereplőkként. Buchanan teljesen individualizált mezőjében a politikus és a párt újraválasztást, az érdekcsoport privilégiumot, a választó előnyöket, a bürokrácia költségvetést és hatáskört akar. Igaz, mindezeket és egyben az államhatalmat kordában tarthatja a fékek és ellensúlyok rendszere. A Buchanan és Wagner (2000) szerzőpáros szerint minderre azért is szükség van, mert a demokratikus politika logikája a rövidtávú népszerűsége fókuszál. Emiatt strukturális deficithajlam alakul ki, amely a jövő nemzedékeit terheli meg szignifikáns költségekkel.

Álljunk itt meg és tekintsünk vissza a bevezetőben vázolt negyedik ipari forradalom technológiai és társadalmi mezőjére, ahol az AI hatékonyabb influenszer lehet, mint bármilyen pusztán természetes intelligencia által kreált politikai propaganda. Dabrowsky és Haynor (2022) veszélyesnek tartja, hogy a politikai-gazdasági elit könnyedén befolyásolhatja a választókat az AI, a Big Data, az IoT (Dolgok Internetje) és a mesteralgoritmusok segítségével. A negyedik ipari forradalom technológiai vívmányai két élő kardként lebegnek a demokrácia felett, hiszen számos pozitív attitűdjük mellett veszélyeztethetik a választópolgár autonómiáját, valamint kritikus szint fölé emelhetik a politikai előítélet, a stigmatizáció és a rasszizmus szintjét.

Tegyük keretbe tanulmányunkat: Fukuyama (1992) liberális demokráciát éltető művének címében az optimista felütés után baljóslatúan idézi Nietzsche antidemokratikus komorságát: „The End of History and the Last Man/A történelem vége és az utolsó ember”, amely gondolat összecseng Harari (2018) és Hankiss (2018) félelmével. A demokratikus folyamatok Nietzsche (1907) „Túl az erkölcs világán” című művének 202. töredéke szerint szellemi-spirituális értelemben mindenképpen durva regresszióhoz és nivellálódáshoz fognak vezetni. A politikai filozófia prizmáján keresztül azt is állíthatjuk, hogy mindebben kódolva van a közepszer, illetve a legalantasabb populizmus és demagógia végső uralomra jutása. Nietzsche (1908) Zarathustrájának „antitézise” ezért akarja meghaladni a homo sapienst, aki szellem-ellenes nyájállat-morál dagonyájába süppedt. Egy paradigmaváltás hajnalán ezért fordult Hankiss (2018) megoldásért a kvantumvilág felé, míg Harari (2018, p. 443) a „Frankenstein-mítosszal” egyenesen a Homo Sapiens utolsó napjait vetíti előre.

A homo sapiens azonban magabiztosnak tűnő módon válaszol a kritikákra, ahol a nagybetűs Ember egy pusztán haszonorientált lénynél sokkal komplexebb arcát tárja fel, hiszen identitása, érzelmei, altruizmusa, patriotizmusa, előítéletei, tradíciója, etikája van és mint láthattuk, sokszor a karizma motiválja a döntéseit. A homo sapiens dacol és teleologikus, azaz keresi azt a politikai szerkezeti formát, amelyben megtalálhatja a „Jó (politikai) Életet”. A Nyugat úgy véli, hogy a demokráciával jó úton halad a politikai filozófiai cél eléréséhez.

A tanulmány során világosan láthattuk, hogy a demokrácia-mémkomplex permanens mutáció állapotában van, hiszen a mémek születnek és elhalnak, adaptáción, modifikáción mennek keresztül, de leginkább replikálódnak. A „Jó (politikai) Élet” demokrácia által történő kiteljesedése azonban a béke kritériumának eléréséig még biztosan várat magára. Végezetül jelezzük, hogy jelen írás, amolyan „tudományos ujjgyakorlat”, egy készülőben lévő nagyobb lélegzetű tanulmány része, amely azt a tudományos kurázsit vállalja fel, hogy javaslatokat fogalmaz meg a demokrácia-komplex újragondolására.

Irodalomjegyzék

- Arisztotelész. (1994). *Politika*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Baehr, P. (2008). *Caesarism, charisma and fate. Historical sources and modern resonances in the work of Max Weber*. New Brunswick and London: Transaction Publishers.
- Berlin, I. (1990). *The crooked timber of humanity*. New Jersey: Princeton University Press.
- Beyme, K. von. (1992). *Die politischen Theorien der Gegenwart*. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Bevir, M., & Rhodes, R. A. W. (2002). Interpretive theory. In D. Marsh & G. Stoker (Eds.), *Theory and methods in political science* (pp. 132–152). London: Palgrave Macmillan.
- Bihari, M., & Pokol, B. (2008). *Politológia*. Budapest: Nemzedékek Tudása Tankönyvkiadó.
- Buchanan, J. M. (2009). Politics without romance: A sketch of positive public choice theory and its normative implications. In J. M. Buchanan & R. D. Tollison (Eds.), *The theory of public choice* (pp. 11–22). University of Michigan Press.
<https://press.umich.edu/pdf/9780472080410-ch1.pdf>
- Buchanan, J. M., & Wagner, R. E. (2000). *Democracy in deficit: The political legacy of Lord Keynes*. (Collected Works of James M. Buchanan). Liberty Fund.
- Csepeli, G. (2020). *Ember 2.0: A mesterséges intelligencia gazdasági és társadalmi hatásai*. Kossuth Kiadó; Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete.

- Dabrowsky, J. I., & Haynor, L. A. (2022). A vitatott „új ember”: A transzhumanizmus ateista humanista és katolikus megközelítésének az ütköztetése. In C. Hrynkow (Ed.), *Gondolatok a transzhumanizmusról: A mesterséges intelligencia etikája és hatásai* (pp. 29–57). Budapest: Pallas Athéné Könyvkiadó.
- Dawkins, R. (1986). *Az önző gén*. Budapest: Gondolat.
- Derrida, J. (1993). *Specters of Marx: The state of the debt, the work of mourning & the new international*. New York, London: Routledge. <https://files.libcom.org/files/Derrida%20-%20Specters%20of%20Marx%20-%20The%20State%20of%20the%20Debt,%20the%20Work%20of%20Mourning%20and%20the%20New%20International.pdf>
- Dahl, R. A. (1971). *Polyarchy: Participation and opposition*. New Heaven, London: Yale University Press.
- Downs, A. (1957). *An economic theory of democracy*. New York: Harper and Row. [https://eva.fcs.udelar.edu.uy/pluginfile.php/128954/mod_resource/content/1/Anthony%20Downs%20-%20An%20Economic%20Theory%20of%20Democracy-Harper%20and%20Row%20\(1957\).pdf](https://eva.fcs.udelar.edu.uy/pluginfile.php/128954/mod_resource/content/1/Anthony%20Downs%20-%20An%20Economic%20Theory%20of%20Democracy-Harper%20and%20Row%20(1957).pdf)
- Fukuyama, F. (1992). *The end of history and the last man*. Free Press.
- Fukuyama, F. (2012). The future of history: Can liberal democracy survive the decline of the middle class? *Foreign Affairs*, 91(1), 53-61. <https://www.jstor.org/stable/23217147>
- Fukuyama, F. (2018). *Identity: The demand for dignity and the politics of resentment*. New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Gray, J. (2000). *False dawn: The delusions of global capitalism*. The New Press.
- Gray, J. (2008). *Black mass: Apocalyptic religion and the death of utopia*. Farrar, Straus and Giroux.
- Hankiss, E. (2018). Kvantummechanika és az élet értelme. In F. Miszlivetz (Ed.), *Tudományon innen és túl: Hankiss-öröksége. Magyar Tudomány*, 179(10), 1580–1591.
- Harari, Y. N. (2018). *Sapiens: Az emberiség rövid története*. Budapest: Animus.
- Hegel. (1972). *Történelem és társadalom*. Budapest: Kriterion Könyvkiadó.
- Hopkin, J. (2002). Comparative methods. In D. Marsh & G. Stoker (Eds.), *Theory and methods in political science* (pp. 249–267). Palgrave Macmillan.
- Horatius, F. Q. (1989). *Horatius összes művei*. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Huntington, S. P. (1996). *The clash of civilizations and the remaking of world order*. Simon & Schuster.
- Jefferson, T. (1832). *Notes on the state of Virginia*. Boston: Lilly and Wait. <https://doi.org/10.5962/bhl.title.33567> <https://tile.loc.gov/storage-services/service/gdc/lhbc/04902/04902.pdf>
- Kaku, M. (2006). *Hipertér: A párhuzamos univerzumok, az időelhajlás és a tizedik dimenzió világa*. Akkord Kiadó.
- Körösenyi, A., Illés, G., & Gyulai, A. (2020). *Az Orbán-rezsim: A plebiszciter vezérdemokrácia elmélete és gyakorlata*. Budapest: Osiris.
- Kuosmanen, P., & Villman, T. (Eds.). (2021). *From Industry X to Industry 6.0* (White Paper 5/2021). Allied ICT Finland. https://www.alliedict.fi/wp-content/uploads/2021/08/Industry-X-White-Paper-3.5.2021_Final.pdf
- Lijphart, A. (1984). *Democracies: Patterns of majoritarian and consensus government in twenty-one countries*. New Heaven, London: Yale University Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctt1ww3w2t>
- Lijphart, A. (1999). *Patterns of democracy: Government forms and performance in thirty-six countries*. New Heaven, London: Yale University Press. <http://digamo.free.fr/lijphart99.pdf>
- Lowndes, V. (2002). Institutionalism. In D. Marsh & G. Stoker (Eds.), *Theory and methods in political science* (pp. 90–108). London: Palgrave Macmillan.

- Mommsen, J. W. (1989). *The political and social theory of Max Weber*. Oxford: Polity Press.
<https://archive.org/details/politicalsocialt0000momm/page/n7/mode/2up>
- Morus, T. (2011). *Utópia*. Budapest: Cartaphilus Kiadó.
- Mouffe, C. (1993). *The return of the political*. New York: Verso.
https://monoskop.org/images/c/cb/Mouffe_Chantal_The_Return_of_the_Political.pdf
- Mouffe, C. (2000). *The democratic paradox*. New York: Verso.
- Mouffe, C. (2005). *On the political*. Routledge. New York and London: Routledge.
https://monoskop.org/images/7/75/Mouffe_Chantal_On_the_Political_2005.pdf
- Nietzsche, F. (1907). *Túl az erkölcs világán*. Budapest: Athenaeum Irod. és Nyomdai Rt.
<https://mek.oszk.hu/04800/04812/04812.pdf>
- Nietzsche, F. (1908). *Ím-Ígyen szóla Zarathustra*. Budapest: Grill Károly Könyvkiadó.
<https://mek.oszk.hu/01700/01740/01740.pdf>
- Orbán, V. (2014). *A munkaalapú állam korszaka következik: Orbán Viktor beszéde a XXV. Bálványosi Nyári Szabadegyetem és Diáktáborban, 2014. július 26., Tusnádfürdő (Báile Tusnad)* <https://2015-2019.kormany.hu/hu/a-miniszterelnok/beszedek-publikaciok-interjuk/a-munkaalapu-allam-korszaka-kovetkezik>
- Pareto, V. (2024). *The mind and society: Volume I*. Natal Publishing, LLC.
- Prakash, A. (2020). *Go.AI: A mesterséges intelligencia geopolitikája*. Budapest: Pallas Athéné Könyvkiadó.
- Quade, L. Q. (1991). Proportional representation: PR and democratic statecraft. *Journal of Democracy*, 2(3), 36–41. <https://doi.org/10.1353/jod.1991.0030>
- Rawls, J. (1971). *A theory of justice*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
<https://giuseppicapograssi.wordpress.com/wp-content/uploads/2014/08/rawls99.pdf>
- Rawls, J. (1987). The idea of an overlapping consensus. *Journal of Democracy*, 7(1), 1–25.
<https://doi.org/10.1093/ojls/7.1.1>
- Rawls, J. (1993). *Political liberalism*. Columbia University Press.
- Rawls, J. (1999). *The law of peoples: With “The idea of public reason revisited”*. Harvard University Press
<https://mercaba.org/SANLUIS/Filosofia/autores/Contempor%C3%A1nea/Rawls/The%20Law%20of%20Peoples.pdf>
- Schmitt, C. (1988). *The crisis of parliamentary democracy*. Cambridge, MA, London: MIT Press.
https://presencial.moodle.ufsc.br/pluginfile.php/1619059/mod_resource/content/0/Schmitt%20C%20carl.%20The%20Crisis%20of%20Parliamentary%20Democracy.pdf
- Schmitt, C. (1992). *Politikai teológia*. Budapest: ELTE Állam- és Jogtudományi Kar.
- Schmitt, C. (1996). *The concept of the political*. Chicago: University of Chicago Press.
- Schumpeter, J. A. (2003). *Capitalism, socialism and democracy*. Taylor & Francis e-Library.
<https://periferiaactiva.wordpress.com/wp-content/uploads/2015/08/joseph-schumpeter-capitalism-socialism-and-democracy-2006.pdf>
- Schwab, K. (2016). *The fourth industrial revolution*. World Economic Forum.
<https://www.docdroid.net/DNG1NMW/klaus-schwab-the-fourth-industrial-revolution-2016-pdf#page=4>
- Scruton, R. (1994). *Modern philosophy: An introduction and survey*. Sinclair-Stevenson.
- Scruton, R. (2002). *The West and the rest: Globalization and the terrorist threat*. New York, London: Continuum.
- Spengler, O. (2021). *A Nyugat alkonya I–II*. Noran Libro Kiadó.
- Spinoza, B. de. (1979). *Politikai tanulmány/Levelek*. Kolozsvár: Kriterion Kiadó.
- Spinoza, B. de. (2002). *Teológiai-politikai tanulmány*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Toynbee, A. (1994). *Tanulmány a történelemről*. Pannonhalma.
- Varga, N. (2013). *A Biblia és a Korán politika- és gazdaságképe*. Exit Kiadó; Marczibányi Téri Művelődési Központ.
- Varga, N. (2024). From pandemic to quantum; at the dawn of a paradigm shift. *Autonomy and Society*, 4(2–3), 80–98.

- Wallerstein, I. (1995). *After liberalism*. The New Press.
- Weber, M. (1989). *A politika, mint hivatás*. ELTE MKKTE Művelődéskutató Intézet.
- Weber, M. (1992). *Gazdaság és társadalom* (Vol. 1). Budapest: KJK.
- Weber, M. (1996). *Gazdaság és társadalom* (Vols. 2–3). Budapest: KJK.
- Weber, M. (2020). *A tudomány és a politika, mint hivatás*. Budapest? Kossuth Kiadó.
- Wilson, E. O. (2004). *Minden egybecseng*. Budapest: Typotex.
- Zakaria, F. (1997). The rise of illiberal democracy. *Foreign Affairs*, 76(6), 22–43.
<https://doi.org/10.2307/20048274> <https://www.almendron.com/tribuna/wp-content/uploads/2015/05/the-rise-of-illiberal-democracy.pdf>
- Zakaria, F. (2007). *The future of freedom: Illiberal democracy at home and abroad*. New York: W. W. Norton & Company.